

УДК 340

DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).983](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).983)**В. О. Лепеха***orcid.org/0000-0003-1050-0386**студентка I курсу факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»***В. Ю. Пряміцин***orcid.org/0000-0001-7042-9783**кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

СВОБОДА ЯК ЦІННІСТЬ ПРАВА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Свобода є важливою цінністю, завдяки наявності якої людина знаходить можливість реалізувати свої права. Ця проблема є практично невичерпною, адже як філософська, так правова категорія має безмежно багатозначні визначення. Особливої значущості набуває проблема свободи в умовах глобалізації, тобто в процесі об'єднання багатьох країн, коли їх цінності починають взаємодіяти один з одним. Тим часом, є істотна кількість проблем, пов'язаних із захистом і реалізацією конституційних прав і свобод людини, їх обмеженням або призупиненням, адже в умовах військового стану такі свободи зазнають атаки, тому кожна держава зобов'язана забезпечити захист прав і свобод своїх громадян усіма наявними у неї правовими засобами. Такі обмеження прав насамперед мають бути правомірними та підлягати врегулюванню, і тому є причина – наявність загрози безпеці державі та суспільству.

Мета дослідження – правовий аналіз свободи як цінності права в умовах правового режиму воєнного стану.

Однією з найважливіших правових категорій в юриспруденції є «свобода», сутність якої розкривається в багатьох науках, таких як юриспруденція, філософія, політологія. Дефініції цього поняття в законодавстві наразі не встановлено, крім зазначення терміну «свобода пересування». Проте більшість дослідників, в доктринальному плані, дають власне, авторське визначення цьому поняттю.

Свобода – головна цінність людини. Адже без свободи практично ніхто не зможе реалізувати свої цілі, вміння та ідеї самостійно. Поняття цінності вказує на людську, соціальну і культурну значущість деяких явищ дійсності – те, як ми робимо світ іншим. У цьому сенсі цінність людської свободи очевидна.

На цей бік питання звертав увагу майже кожен філософ або правознавець, який хоча б

раз міркував про свободу. Для них свобода – це визнана необхідність, один із способів існування людей в суспільстві. Так, наприклад, Т. Гоббс визначав свободу як право робити все, що не заборонено законом, тобто свобода протилежна закону. У Дж. Локка було класичне розуміння свободи – повна свобода є природним станом людей, однак при цьому необхідно залишатися в рамках законів (дозволено все, що не заборонено). Б. Спіноза, навпаки, підкреслював, що забезпечення особистої свободи людини є обов'язком держави, визнаючи при цьому абсолютну свободу ілюзією. Ш.-Л. Монтеск'є дотримувався принципу, що свобода полягає в самому праві робити все, що дозволено законом. Ж.-Ж. Руссо виходив з ідеї незалежної, вільної, суверенної особистості, а вільна воля людини є основою держави. За І. Кантом, свобода означає незалежність людини від примусового свавілля від кого б то не було, людина в будь-якому випадку повинна бути метою, а не засобом. В іншому випадку вона не цінність сама по собі, а нікчемний гвинтик у величезному механізмі, у функціонуванні якого він не грає ніякої ролі, а лише виконує чужу волю.

І дивлячись на Конституцію України, можна побачити, як в ній логічно поєднуються ці дві категорії: людина як самостійна цінність і її права, і свободи, які також є цінністю. Оскільки сама людина і її права і свободи є цінністю, держава вважає своїм обов'язком визнання, дотримання і захист цих прав і свобод.

Механізми реалізації та захисту прав людини і громадянина різні. Залежно від особливостей цих механізмів їх ділять на кілька класифікаційних груп. Тому за ступенем самостійності особистості в здійсненні прав і в їх захисті можна виділити наступні види механізмів реалізації та захисту прав людини і громадянина: міжнародні та внутрішньодержавні.

Механізм захисту прав людини передбачає недопущення організаційними і правовими засобами і методами порушень прав, або відновлення вже порушених. Основні види захисту прав і свобод людини в Україні:

1) Конституційний захист. Конституція України закріплює принципи правового статусу людини і різні види гарантій, припускаючи, що навіть в надзвичайних ситуаціях зберігаються певні права і свободи: свобода світогляду і віросповідання, право на охорону гідності, право на життя, недоторканність особистого життя, право на житло, підприємницьку діяльність, кримінально-процесуальні права тощо. Більш того, людина може бути впевнена в стійкості своїх прав і свобод тільки тоді, коли законодавчі органи держави позбавлені права приймати закони, що скасовують або звужують ці права і свободи. У цьому сенсі ст. 22 Конституції України: вона встановлює, що в Україні не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. Конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [1].

2) Державний захист передбачає гарантії та забезпечення захисту прав і свобод; охорону законом прав потерпілих; право на відшкодування шкоди державою, яке було завдано незаконними діями / бездіяльністю органів державної влади, посадовими особами; гарантії заступництва і захисту громадян, які перебувають за межами України. Так, наприклад, гарантом прав і свобод виступає Президент України відповідно до частини 1 статті 102 Конституції України. Обов'язок здійснювати заходи щодо забезпечення прав і свобод входить до числа повноважень Кабінету Міністрів України згідно з пунктом 2 статті 116 Конституції України [1].

3) Судовий захист. Кожен громадянин України має право на судовий захист власних прав і свобод. Дії та рішення органів влади, посадових осіб, громадських об'єднань, можуть бути оскаржені в судовому порядку. Відповідно до статті 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2]. Відповідно до частини 4-5 статті 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого воно віднесено процесуальним законом. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами та юридичними особами України [2]. У разі, якщо засоби правового захисту всередині держави вичерпані

і рішення не знайдено, громадянин України має право звернутися до міждержавних органів щодо захисту прав людини.

Отже, в гарантуванні прав і свобод бере участь весь механізм держави, всі органи державної влади.

4) Самозахист. Кожен громадянин і людина має право захищати свої свободи і права будь-якими способами, не забороненими законом. Юридичні гарантії захисту прав і свобод людини відповідно до Конституції України: гарантія на судовий захист прав і свобод (ст. 55); забезпечення потерпілим, які постраждали від зловживань владою та злочинів доступу до правосуддя та компенсації заподіяної шкоди (ст. 56). право на отримання безоплатної (у випадках, передбачених законом) кваліфікованої юридичної допомоги (ст. 59); виключення можливості повторного засудження за один злочин (ст. 61); недопущення можливості використовувати докази, отримані з порушенням законодавства (ст. 62) [1].

Так, наша країна у зв'язку з вторгненням росії та введенням воєнного стану ввела обмеження прав і свобод людини, але чи всі ці обмеження є законними за своєю природою? Україна гарантує громадянам, які проживають на її території всю повноту прав і свобод. Однак існують випадки, які передбачені в законі, які обмежують права людини і громадянина з метою захисту нашої держави від зовнішніх загроз. Необхідність обмеження прав обґрунтовується тим, що широта прав громадян (якщо їх не обмежувати в умовах надзвичайних положень) не дозволить нашій державі провести швидкий комплекс заходів для встановлення та ліквідації безпосередньої загрози, тому що перешкодою для нього будуть права і свободи громадян, прямо встановлені Конституцією.

При введенні різних обмежень до уваги має братися зіткнення інтересів держави і особистості. Законодавцю слід шукати баланс у співвідношенні інтересів особистості і держави таким чином, щоб держава вводила відповідне обмеження прав відповідно до міжнародних норм.

Аналіз національного законодавства дозволяє констатувати, що в даний час умови особливого режиму воєнного стану в Україні регулюються Конституцією України, а саме у статті 64 визначається можливість обмеження прав і свобод, які передбачені Конституцією України, тобто в умовах воєнного та надзвичайного стану можуть бути певні обмеження у правах і свободах, строк яких повинен бути встановлений в обов'язковому порядку. У цій же статті Конституції визначаються, які права не можуть бути обмежені. [1]

Нормативно-правовими актами, що регулюють умови особливих режимів, є Закон України від 16.03.2000 № 1550-III «Про правовий режим надзвичайного стану» [3] і Закон України от

12.05.2015 №389-VIII «Про правовий режим воєнного стану» [4]. Правовий режим воєнного стану – це особливий режим, який вводиться на всій території України або в окремих місцевостях у зв'язку з агресією або загрозою агресії проти України. Підставами є різного роду вторгнення, блокада, військовий напад та інше [4].

Зазначені закони детально регламентують порядок введення цих правових режимів, причини, порядок діяльності органів державної влади і найважливіше – які права і свободи людини і громадянина підлягають обмеженню і на який термін. Ці закони повинні містити вичерпний перелік обмежень. Обидва закони прямо вказують на обмеження наступних прав: свобода пересування, в'їзду і виїзду, проведення зборів, мітингів і демонстрацій, походів та інших масових заходів, страйків, заборона або обмеження вибору місця перебування, місця проживання, обмеження свободи друку та інших засобів масової інформації шляхом введення попередньої цензури, припинення діяльності політичних партій та інші обмеження. Таким чином, аналіз вищезазначених законів України дозволяє зробити висновок, що обмежуються конституційні права та свободи людини, саме тому виникає безліч суперечок з приводу того, наскільки такі обмеження є правомірними і необхідними.

Так, на думку П. Рабіновича, принцип верховенства основних прав людини є одним з найважливіших загальноєвропейських принципів природного права. Тобто, на його думку, таке обмеження є порушенням [10, с. 74].

На думку М. Вороніної, не існує абсолютних прав і свобод, всі вони можуть бути обмежені, а «в умовах надзвичайних ситуацій здійснення суб'єктивних конституційних прав може бути призупинено» [11, с. 87].

Саме така позиція, що узгоджується за своїм змістом з положеннями статті 64 Конституції України, є домінуючою в сучасній юридичній літературі [1]. Вказані обмеження багато в чому законні, але іноді економічні, політичні інтереси переважають над захистом прав і свобод людини і громадянина. З цих причин виникає питання про захищеність людини від можливого зловживання з боку держави. Головним критерієм такого обмеження є положення Конституції України: права людини можуть бути обмежені тільки в тій мірі, в якій це дозволяється положеннями Конституції.

Питання обмеження прав і свобод в рамках міжнародного права регулюються Міжнародним Пактом про громадянські і політичні права 1966 р., в якому, відповідно до ст. 4, допускається обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного стану, з дотриманням умови, що життя нації знаходиться під загрозою. Для введення обмежень необхідно

офіційно оголосити про введення надзвичайного режиму. Обмеження не повинні носити дискримінаційний характер і всі заходи повинні бути тимчасовими [5].

Другим міжнародним актом, що регулює дане питання, є Європейська конвенція з прав людини 1950 р., ст. 15, в якій є аналогічні положення про обмеження прав і свобод лише за умови дотримання вищезазначених вимог [6]. Такий відступ необхідно розглядати як правопорушення, однак, з іншого боку, в певних ситуаціях порушення міжнародних договорів не є протиправним і головним поясненням саме такого відступу є стан необхідності, викликаний наявністю певних негативних ситуацій.

Таким чином, такий відступ у вигляді обмеження певних прав, при цьому з дотриманням встановлених вимог, є допустимим, так як здійснюється для забезпечення безпеки. Але для того, щоб такі обмеження були необхідними, потрібно дотримуватися таких вимог:

1) неприпустимість обмеження основних прав людини: права на життя, права на недоторканність приватного життя, права на свободу віросповідання, права на судовий захист, права на свободу совісті;

2) принцип обмеженої тривалості таких режимів;

3) офіційне оголошення воєнного стану;

4) повідомлення (наприклад, Генерального секретаря ООН або Генерального секретаря Ради Європи): парламентський контроль.

При аналізі аналогічних положень в законодавстві інших держав відзначені подібні положення.

1) В Конституції Королівства Нідерландів 1983 р. в ч. II ст. 103 йдеться про те, що «оголошення надзвичайного і воєнного стану може спричинити призупинення основних прав особистості»: права на вільне сповідання своєї релігії; права на вільне поширення своїх поглядів; права на проведення зборів і демонстрацій; права на недоторканність житла; таємницю листування, телефонних і телеграфних повідомлень [7];

2) В Конституції Іспанії 1978 р. у ч. 1 ст. 55 йдеться про те, що «у разі оголошення надзвичайного або облогового стану можуть бути призупинення основні права особистості»: права на свободу і безпеку; права на вільне поширення і отримання інформації, права на вільне поширення своїх поглядів; права на проведення зборів і демонстрацій; права на страйк трудящих з метою захисту своїх інтересів; права на недоторканність житла; таємницю листування, телефонних і телеграфних повідомлень [8];

3) В Основному Законі ФРН 1949 р., в п. 2 ст. 17-а, говориться, що законами, які призначаються для реалізації цілей оборони держави

і відповідно захисту населення, може встановлюватися певне обмеження прав: права на свободу пересування, в'їзду, виїзду і права на недоторканість житла [9].

Таким чином, свобода – це те, що дається людині по праву народження, це те, чим ми можемо називати наявність можливостей вибору і варіантів результатів подій. Як у філософії, так і в праві свобода вважається найвищою цінністю людини і розвиток її ідеї можна знайти практично в будь-яких роботах сучасних дослідників. У праві категорія «свобода» відіграє визначальну роль, адже коли держава формується, то поступово починає за цей рахунок ускладнюватися і це призводить до зростання потреб народу у регулюванні їх прав та свобод. За допомогою гарантій, люди можуть повною мірою реалізувати всі свої права і свободи, які закріплені Конституцією України, в реальному житті.

Проблема обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного часу наразі надзвичайно актуальна. Можливо, шляхом розв'язання названих проблем зі зловживанням правом можуть послужити законодавчо закріплені принципи запровадження обмежень, які будуть деякими критеріями обмеження. Ці принципи можуть бути всілякою гарантією недопущення зловживанням з боку держави у введенні таких режимів і відповідно в обмеженні прав і свобод людини для реалізації економічних та політичних інтересів. Враховуючи той факт, що в названих законах відсутні такі принципи, вважаємо треба ввести зміни в Закони України «Про правовий режим надзвичайного стану» і «Про правовий режим воєнного стану», де викласти принципи в такій редакції:

– заборона превентивного обмеження прав і свобод – введення обмеження прав і свобод можливе лише за наявності реальної загрози безпеці суспільства, держави та необхідності захисту;

– чіткість встановлених обмежень – встановлені обмеження повинні бути чітко сформульовані; не допускається довільне тлумачення обмежень;

– загальний характер обмежень – обмеження не повинні носити персоніфікованої спрямованості, їх дія поширюється на кожного в рамках чинного законодавства України;

– неприпустимість дискримінації – всі рівні перед законом і судом і неприпустимо обмеження в правах більшою чи меншою мірою за мотивами расової, релігійної, національної та іншої приналежності;

– обґрунтованість обмеження – наявність прав та інтересів, що потребують захисту, реальна або потенційна можливість нанесення шкоди державним і суспільним інтересам та неможливість захисту зазначених інтересів іншими способами.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 18.05.2022).
3. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 № 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1550-14#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
4. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18.05.2022).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 18.05.2022).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004#Text (дата звернення: 18.05.2022).
7. Grondwet van 1983: algehele (redactionele) modernisering. URL: https://www.denederlandseggrondwet.nl/id/vi7pkiszodvw/paragraaf_2_overige_bepalingen (дата звернення: 18.05.2022).
8. Constitución Española de 1978. URL: <https://www.congreso.es/cem/const1978> (дата звернення: 18.05.2022).
9. Basic Law for the Federal Republic of Germany of 1949. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/index.html (дата звернення: 18.05.2022).
10. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. – К.: Атіка, 2004. – 464с.
11. Загальна теорія держави і права / Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Богачова Л. Л. та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 432 с.

Анотація

Лепеха В. О., Пряміцин В. Ю. Свобода як цінність права в умовах правового режиму воєнного стану. – Стаття.

Стаття присвячена свободі у її теоретико-правовому та практичному аспекті. Виділяються та описуються характерні особливості механізмів реалізації, гарантії та захисту прав та свобод людини в Україні. Значна увага приділяється внутрішньодержавному механізму реалізації прав, що має за собою чотири види: конституційний захист (усі гарантії та принципи закріплені Конституцією); судовий захист (кожний має право звернутися до суду для захисту інтересів), а також власний захист (кожний може захищати свої права будь-якими способом, що не порушує закон). Проаналізовано законодавство України, знайдено положення, які забезпечують захист та реалізацію прав та свобод громадянина. Розглянуто загальні питання обмеження прав та свобод людини та громадянина в умовах правових режимів надзвичайного та військового станів. Проаналізовано поняття та законодавче регулювання воєнного та надзвичайного станів в Україні. У цій статті зроблено спробу розкрити основні причини існуючих проблемних питань. Проаналізовано погляди вчених-юристів щодо цього питання, виділено найбільш оптимальні та наближені до чинного законодавства думки. Проведено порівняння законодавства України та зарубіжних держав щодо обмеження прав та сво-

бод людини і громадянина в умовах правового режиму воєнного стану. Виділено проблему, яка мало вивчена та потребує подальшого дослідження, у законодавстві вона перебуває у вигляді відсутності принципів обмеження прав і свобод та запропоновано можливі шляхи вирішення за допомогою введення змін до існуючих Законів України «Про правовий режим надзвичайного стану» та «Про правовий режим воєнного стану» таких принципів як заборона превентивного обмеження прав і свобод, чіткість встановлених обмежень, загальний характер обмежень, неприпустимість дискримінації, обґрунтованість обмеження.

Ключові слова: свобода, обмеження, правовий режим воєнного стану.

Summary

Lepkha V. O., Pryamitsyn V. Yu. Freedom as a value of law in the legal regime of martial law. – Article.

The article is devoted to freedom in its theoretical, legal and practical aspects. The characteristic features of the mechanisms of realization, guarantee and protection of human rights and freedoms in Ukraine are highlighted and described. Considerable attention is paid to the domestic mechanism for the realization of rights, which has four types: constitutional protection (all guarantees and principles enshrined in the Constitution); judicial protection (everyone has the right to go to court to protect their interests), as well as

their own protection (everyone can defend their rights in any way that does not violate the law). The legislation of Ukraine is analyzed, the provisions which provide protection and realization of the rights and freedoms of the citizen are found. The general issues of restriction of human and civil rights and freedoms in the conditions of legal regimes of state of emergency and martial law are considered. The concept and legislative regulation of martial law and state of emergency in Ukraine are analyzed. This article attempts to reveal the root causes of existing issues. The views of legal scholars on this issue are analyzed, the most optimal and close to the current legislation opinions are highlighted. A comparison of the legislation of Ukraine and foreign countries on the restriction of human and civil rights and freedoms in the legal regime of martial law. The problem is highlighted, which is poorly studied and requires further research, in the legislation it is in the form of the absence of principles of restriction of rights and freedoms and suggested possible solutions by introducing amendments to the existing laws of Ukraine “On the legal regime of the state of emergency” and “On the legal regime of martial law” such principles as the Prohibition of preventive restriction of rights and freedoms, the clarity of established restrictions, the general nature of restrictions, the inadmissibility of discrimination, the validity of restrictions.

Key words: freedom, restrictions, legal regime of martial law.